
493

McLuhan och maskinen: fotokopiatorn, informationssamhället och användarrätten
Eva Hemmungs Wirtén

I ETT TAL FRÅN 1965 UTTRYCKER DEN kanadensiske medieforskaren Marshall McLuhan närmast skräckblandad förtjusning över det framväxande fenomenet xerografi (från grekiskans *xerox* för torr och *graphis* för skrivande), en innovation som:

[...] för med sig ett terrorvälde in i förlagsvärlden eftersom den medför att varje läsare kan bli både författare och förläggare [...]. Vem som helst kan ta isär en bok, infoga delar av andra böcker och material efter eget intresse och på så sätt göra sin egen bok på relativt kort tid. Vilken lärare som helst kan ta tio läroböcker inom vilket ämne som helst och specialsy en ny bara genom att xeroxa ett kapitel här och ett där [...]. Xerografi är elektricitet invaderande den typografiska världen, och medför en revolution i denna gamla sfär [...].[1]

Det McLuhan så målande syftar på är naturligtvis inget annat än fotokopiering. En av teknikhistoriens stora uppfinningar – med svenskt påbrå – som Kodak, General Electric och IBM först tackade nej till, och som istället kom att bli i det närmaste synonym med företaget Xerox.[2] McLuhans beskrivning var ett eko

< Joseph C Wilson, vd på företaget Xerox 1946–1966, bredvid den första automatiska kopieringsapparaten, Xerox 914, som kom 1959. Foto, Xerox Corporation.

Det här är den första xerografiska bilden, med texten "10-22-38 Astoria", som Chester F Carlson lyckades med i sina experiment 1938. Foto, Xerox Corporation.

från det förflutna. Redan trettio år tidigare hade den tyske filosofen och litteraturkritikern Walter Benjamin formulerat sig på ett liknande sätt när han underströk den moderna maskinens förmåga att frånta det konstnärliga verket dess aura. För Benjamin representerade den framväxande massmarknaden ett nytt och okänt scenario, där banden mellan författaren och hans publik kapades och läsaren själv kunde bli författare när som helst.[3]

Visionen blev till verklighet mot mitten av 1960-talet. Fotokopiatorn hade revolutionerat cirkulationen av information och för varje år ökade antalet kopior som producerades av företag, universitet, bibliotek och andra kunskapsintensiva miljöer dramatiskt. Xerox dominerade marknaden för kopiatorer totalt och var en framgångssaga utan motstycke. Så framgångsrik att tidskriften *The New Yorker* 1967 ägnar både företaget och dess produkter en lång och ingående artikel. Journalisten John Brooks betraktar kopiatorn med ohöljd fascination. Efter en dag i sällskap med modell 914 och dess "skötare" kunde Brooks rapportera att det han bevittnat var den mest intima relation han skådat mellan en kvinna och en kontorsapparat. Kopiatorn har "distinkt djurlika drag: den måste matas

och klappas om; den är skrämmande men kan tämjas; den har en tendens till dåligt uppförande; och ger rent allmänt bra gensvar på sättet den behandlas."[4] Och även om modell 914 fortfarande kunde trilskas så hade den blivit betydligt mer pålitlig än när den först premiärvisades på hotellet Sherry-Netherland i New York den 16 september 1959. Två kopiatorer fanns på plats den dagen. En började brinna.[5]

Mer än ett nyckfullt levande väsen, som måste hanteras med silkeshandskar, så är fotokopiatorn en maskin för sin tid, den direkta orsaken till en grundläggande destabilisering av de relationer som tidigare utmärkt förhållandet mellan producenter och konsumenter av information. Historien om fotokopiatorn är därför tveklöst också historien om framväxten av ett informationssamhälle med

Kopieringsmaskinen uppfanns av den amerikanske fysikern Chester F Carlson. Här demonstrerar han sin första xerografiska apparat, som han konstruerade under 1940-talet. Den fungerade inte särkilt bra och krävde att bearbetningen gjordes manuellt. Foto, Xerox Corporation.

allt vad det för med sig av ett skifte från industriell till informationell produktion. Att information blir både förutsättningen för denna Nya Värld och dess viktigaste slutprodukt innebär också att det inte längre är kol eller stål, utan kunskap och information som blir de samhälleliga resurser som värderas högst. Den ständigt ökade betydelsen av dessa immateriella resurser leder därför fram till fotokopiatorns kanske mest intressanta dimension: den juridiska. John Brooks noterade redan i sin artikel i *The New Yorker* hur kopiatorn hade gjort sig oumbärlig på universiteten och att detta förde med sig en hel rad problem när det gällde upphovsrätten.[6] För det är när fotokopiatorn blir ett självklart inslag i ett allt mer kunskapsintensivt och informationsberoende samhälle som den också blir ett fall för domstolarna.

KOPIATORN INFÖR RÄTTA

1968, året efter att John Brooks i *The New Yorker* påpekat att fotokopiatorns segertåg logiskt måste föra med sig viktiga upphovsrättsliga implikationer, kom det första av ett flertal rättsfall i USA där kopiatorn spelar huvudrollen. På ena sidan i målet *Williams & Wilkins Co v The United States* återfanns ett förlag av medicinska tidskrifter – Williams & Wilkins – och på den andra institutionerna the National Institutes of Health (NIH) och the National Library of Medicine (NLM).[7]

Enligt Williams & Wilkins utgjorde de fotokopior av artiklar ur förlagets tidskrifter som institutionerna gjort på uppdrag av sina forskare ett brott mot upphovsrätten. Förlaget hävdade att kopieringen resulterade i uteblivna prenumerationer, vilket i sin tur direkt kunde översättas till förlorade intäkter och ett sämre ekonomiskt resultat. Försvaret hävdade å andra sidan att bibliotekets service vad gällde forskarnas behov av fotokopiering låg väl inom ramen för det tillåtna och att upphovsrätten de facto inte var förlagets utan författarnas, författare som dessutom inte fått någon som helst ekonomisk kompensation från Williams & Wilkins för sina publicerade alster. Slutligen påpekade försvaret att eftersom författarna var helt beroende av fotokopiering hade de heller ingenting emot att bli kopierade själva. I termer av belöning var det långt viktigare att bli läst och citerad än det var att införa någon form av kontrollmekanism som skulle begränsa forskarnas tillgång till information. Den första instansen gav dock Williams & Wilkins rätt. Överklagandet blev däremot en seger för biblioteken, eftersom

Produktbild, Rank Xerox AB, från början på 1960-talet. 1963 introducerades Rank Xerox 813, den första kopieringsapparaten i bordsmodell. Det var Chester F Carlsons vision att en kopieringsapparat skulle kunna få plats på alla kontor. Foto, Tekniska museets arkiv.

Dig 31467

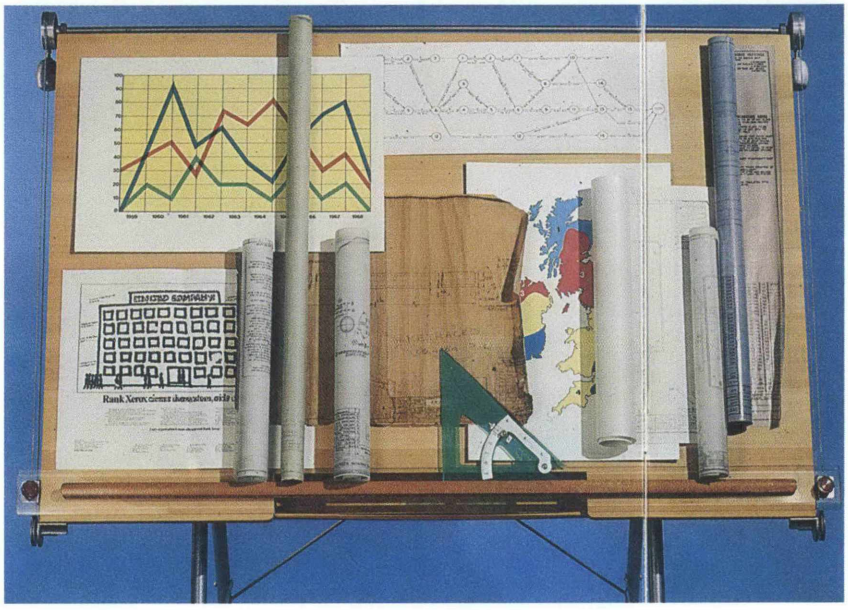
domstolen inte ansåg det bevisat att Williams & Wilkins lidit ekonomiskt av fotokopieringen, medan man förutsåg att "skada förelåg för medicinsk och vetenskaplig forskning om fotokopiering av detta slag skulle göras olaglig".[8]

Gällande *Copyright Act* i USA vid tidpunkten för *Williams & Wilkins Co v The United States* var från 1909. När den skrevs var fotokopiatorn en okänd variabel, möjligtvis tänkbar som fiktion men knappast som mycket mer än så. Självklart fanns därför inte heller någon klausul *i The Copyright Act* som enkelt kunde appliceras på maskinens oanade möjligheter till reproduktion av texter. Än mer betydelsefulla än att komma till rätta med innovationen fotokopiering i lagstiftningen var de problem som *Williams & Wilkins Co v The United States* visade på vad gällde användandet av upphovsskyddat material. Här var plötsligt en resurs som inte försvann eller uttömdes vid användande, utan som tvärtom tycktes öka ju mer den nyttjades. Forskarna var onekligen beroende av att

Produktbild, Rank Xerox AB, från början på 1960-talet. Kopieringsapparaten Rank Xerox 914 (till vänster) var den första kommersiellt framgångsrika kopieringsapparaten som revolutionerade kopieringsindustrin när den kom 1959. En mindre efterföljare var bordsmodellen Rank Xerox 813 (till höger). Foto, Tekniska museets arkiv.

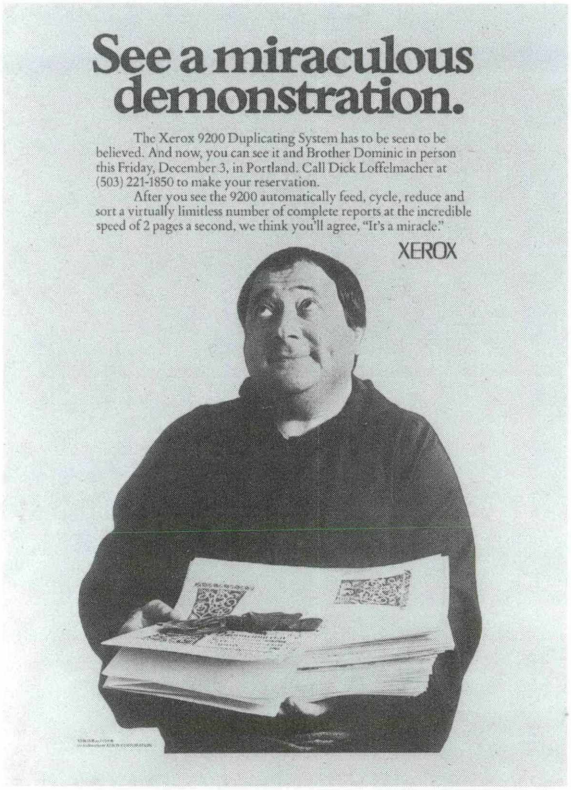
Nig 31468

Produktblad för Rank Xerox 1860 från början på 1960-talet. Här visas exempel på vad koperingsapparaten kunde göra perfekta kopior av: ritningar, diagram, layouter och kartor. Foto, Rank Xerox AB, Tekniska museets arkiv.

komma åt artiklar enkelt och snabbt. Kanske räckte inte heller en tidskrift för deras behov, utan de behövde "sampla" det material som bäst motsvarade deras egna intressen och forskningsinriktning. De behövde, för att parafrasera McLuhan, "skräddarsy sin egen bok". På det sättet innebar kopiering inte bara konsumtion utan också produktion.

Denna interaktion – att upphovsrätten är tänkt att balansera mellan olika intressen, som innefattar både belöning och uppmuntran till upphovsmannen men också syftar till att öka den samhälleliga nyttan genom att upphovsrätten en gång upphör och verket i fråga blir tillgängligt för alla – är en av grundbultarna i konstruktionen av copyright i USA:s konstitution. Tydligare än i den europeiska juridiska traditionen finns här ett försvar för allmännyttan och användarna. Kombinerat med den nya teknik som fotokopiatorn representerade och det

Xerox "Broder Dominic". Reklamkampanj för kopieringsapparaten Xerox 9200 från 1979. Kopieringsmaskinen ansågs kunna utföra gudomliga mirakel bara genom en knapptryckning. Foto, Xerox Corporation.

behov av tillgång till information som var ett påtagligt inslag i den kunskapsexplosion som precis tagit sin början, så koncentreras detta grundläggande konstitutionella perspektiv till 1976 års reviderade *Copyright Act* och dess kodifiering av "fair use" i sektion 107. "Fair use" förstås bäst som en form av säkerhetsmekanism, som ska tillåta interaktion med texter under pågående copyrightskydd, för parodi, kritik eller andra former av intertextuell kommunikation som är nödvändig för ett demokratiskt samhälles överlevnad.

Mellan 1968 och 2004 ligger förstås en avgrund av teknisk utveckling och dessutom en allt hårdare upphovsrättslagstiftning som försöker hålla jämna steg med teknikutvecklingen. Men även om fotokopiatorn är en "gammal" teknik så kan den fortfarande orsaka upphovsrättsliga svallvågor.

Den 3 mars 2004 delgav den kanadensiska högsta domstolen sitt beslut i *CCH Canadian Ltd v Law Society of Upper Canada*, ett fall som kallats ett av de "starkaste användarrättsvänliga domslut som tagits av någon högsta domstol någonstans".[9] I varje fall i ett hänseende hade tiden stått stilla. Det var fortfarande förlag mot bibliotek. The Law Society of Upper Canada ansvarar för The Great Library at Osgoode Hall, ett av de största referensbiblioteken med juridiskt material i Kanada. 1993 anförde en grupp av förläggare att The Law Society gjort sig skyldiga till upphovsrättsintrång genom den fotokopieringsservice de tillhandahöll vid The Great Library, både vad gällde de kopiatorer som låntagarna själva använde och de tjänster som biblioteket tillhandahöll för specialbeställningar. Precis som i målet *Williams & Wilkins Co v The United States* ställde sig de lägre juridiska instanserna på förläggarnas sida.

Högsta domstolen däremot går på en helt annan linje. Överdomare McLaughlin skriver i det gemensamma och helt enhälliga domslutet att fotokopieringen vid The Great Library tydligt faller inom ramen för vad "fair dealing", den kanadensiska motsvarigheten till USA:s "fair use", är tänkt att säkerställa. Överdomare McLaughlin trycker i beslutet på att detta undantag, precis som de andra undantagen i upphovsrätten, är en användarrätt.[10] Huruvida en hel bok kopierats eller bara en sida var irrelevant. The Great Library tillhandahöll en tjänst utan vilken juridisk forskning i jättelandet Kanada skulle omöjliggöras. Det har spekulerats i att domarna vid högsta domstolen själva med stor sannolikhet använt sig av fotokopiatorerna vid The Great Library under sina karriärer och därför kanske var mer benägna att förstå hur betydelsefull tillgång till bibliotekets material var.[11] Om deras domslut beror på en insikt i hur beroende deras egen verksamhet varit av fotokopieringen är förstås omöjligt och egentligen ointressant att fastställa. Poängen med högsta domstolens beslut i *CCH Canadian Ltd v Law Society of Upper Canada* är just dess starka betoning av det faktum att precis som det existerar en upphovsrätt som är tänkt att garantera författarnas rättigheter finns också en användarrätt som måste försvaras om vi ska kunna fortsätta att verka i informationssamhället.

KOPIERA MERA?

Fotokopiatorn är förstås den gemensamma nämnaren för båda de rättsfall jag refererat ovan. Gemensamt är också den kontext inom vilken den använts och de verksamheter som implicerats, nämligen bibliotek och forskning. Båda rättsfallen tycks också gå på dessa institutioners linje; ändå vet vi att det knappast har blivit lättare att argumentera för kopiering inom ramen för högre utbildning. Det första man möter i universitetens kopieringsrum är anslag om vad man inte får göra, där utgångspunkten tycks vara att komplicera, snarare än att förenkla forskningen och undervisningen.

Naturligtvis är det mycket som skiljer den kopiering fotokopiatorn representerar från den som möjliggörs av Internet. Reproduktionsmöjligheterna har mångfaldigats och blivit mer och mer sofistikerade. Fotokopiatorns framgång visade tydligt att tekniken låg ett steg före lagstiftningen. Det är ingen ny tendens, utan tvärtom ett återkommande problem som utmärker alla de innovationer som följt i fotokopiatorns spår. I det tal som jag citerade i inledningen sa Marshall McLuhan också att det finns inget annat skydd mot teknik än mer teknik, och här var han kanske långt mer profetisk än vad vi skulle önska.[12] För det vi vant oss vid under de år som vi sett video, dvd, mp3-spelare, SONY Walkman, mobiltelefoni och Internet som tekniska arvtagare till fotokopiatorn, är också att tekniken nu byggs in i systemen för att hindra användning, även sådan användning som är helt laglig.

Men framför allt är historien om fotokopiatorn viktig eftersom den så tydligt visar hur beroende vi är av att få tillgång till informationssamhällets resurser på ett sätt som inte hindrar, utan möjliggör ytterligare forskning, innovation och kreativitet. Det är inte bara i USA vi ser en utveckling där skapande verksamheter försvåras genom att minsta användning av bilder, text och symboler som borde vara självklar istället bygger på inhämtade tillstånd och ökade kostnader för rättigheter. Men om många av de problem vi möter i ett hårdnande upphovsrättsligt klimat har sin upprinnelse i USA, så är det också där vi återfinner den mest aktiva kritiken mot de oroväckande konsekvenser som den kan leda till. Här har filmskapare, musiker och forskare gjort gemensam sak med arkivarier och bibliotekarier (representanter för institutioner vars användare drabbas hårdast av denna "tillåtelsekultur") för att ta ställning för en upphovsrätt i balans. Ett sådant

ställningstagande för användarrätten bygger på insikten att produktion och konsumtion av immateriella värden är sammanlänkade i informationssamhället. Och det om något är en lärdom vi borde kunna dra från fotokopiatorns upphovsrättsliga öde.

NOTER

1 McLuhan, Marshall, "Address at Vision 65", *The American Scholar,* Spring 1966, s 202.
2 Detta är en starkt nerkortad och omarbetad version av ett kapitel om fotokopiatorn och upphovsrätten titulerat "The Death of the Author and the Killing of Books: Assault by Machine" från min bok *No Trespassing: Authorship, Intellectual Property Rights and the Boundaries of Globalization.* Toronto: The University of Toronto Press, 2004. Jag hänvisar till boken för fullständiga litteraturhänvisningar.
3 Benjamin, Walter, "The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction", *Illuminations.* New York: Schocken Books, 1969, s 232.
4 Brooks, John, "Xerox, Xerox, Xerox, Xerox", *The New Yorker*, 1 april 1967, s 57.
5 Kearns, T David, *Prophets in the Dark: How Xerox Reinvented Itself and Beat Back the Japanese.* New York: Harper Business, 1992, s 30.
6 Brooks, John, s 62–63.
7 För en längre redogörelse av *Williams & Wilkins Co v The United States,* se Paul Goldstein, *Copyright's Highway: From Gutenberg to the Celestial Jukebox.* New York: Hill and Wang, 1994, s 78–128.
8 *Williams & Wilkins Co v The United States*, 487 F.2d 1345 (Ct. Cl. 1973), 1345.
9 Geist, Michael, "Low-Tech Case Has High-Tech Impact", *Toronto Star*, 22 mars 2004. Tillgänglig via http://www.michaelgeist.ca/resc/html_bkup/mar222004.html. (Senast besökt 2 juli 2006.)
10 *CCH Canadian Ltd v Law Society of Upper Canada*, [2004] 1 SCR. 339, 2004 SCC 13 (CanLII), vid 48. Tillgänglig via http://www.canlii.org/ca/cas/scc/2004/2004scc13.html. (Senast besökt 2 juli 2006.)
11 Geist, Michael.
12 McLuhan, Marshall, s 202.